МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

ПЕСИМІЗМ У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

Виконала: студентка 4-го курсу групи 6.0330
спеціальності 033 «Філософія»
освітньо-професійної програми «Європейські
філософські студії і креативні індустрії»
Є.О. Сердюк

Керівник: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
професор, д.філос.н. Кривега Л.Д.

Рецензент: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, к.філос.н. Ель Гуессаб Карім

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 033 «Філософія»
Освітньо-професійна програма «Європейські філософські студії і креативні індустрії»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І.Бутченко
«____»_____2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сердюк Євгенії Олександрівні

1. Тема роботи Песимізм у філософії Артура Шопенгауера

керівник роботи Кривега Людмила Дмитрівна, д.філос.н., професор, затверджені наказом ЗНУ від «18» січня 2024 року № 77-с

2. Строк подання студентом роботи 06 червня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи: Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. *Сутінки ідолів* / пер. з нім. Г. Савченко. Харків: Фоліо, 2020. 192 с.; Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Харків: Фоліо, 2023. 864 с. ; Щипанський Р. Філософські погляди Артура Шопенгауера. *Соціально-політичні комунікації як чинник консолідації та демократизації українського суспільства* : щорічн. наук. праць / відп. за вип. Т. В. Гончарук (Чолач). Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 612-613. ; Філософія Артура Шопенгауера та сучасність : кол. моногр. / за ред. Анатолія Карася. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 164 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити). 1. Проаналізувати стан розробленості проблеми песимізму в філософії Артура Шопенгауера. 2. Розглянути принципи і методи дослідження. 3. Уточнити зміст основних понять дослідження. 4.Дослідити метафізичний песимізм філософа. 5. Розглянути вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів. 6. Проаналізувати релігійний песимізм Артура Шопенгауера. 7. З'ясувати висновки з дослідження проблеми песимізму в філософії Артура Шопенгауера.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____

_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Кривега Л. Д., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	02.02.2024	02.02.2024
Розділ 2	Кривега Л. Д., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	11.03.2024	11.03.2024

7. Дата видачі завдання 18 січня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Листопад – грудень 2023	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Січень – лютий 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2024	*виконано*
4.	І розділ	Лютий – березень 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Березень – квітень 2024	*виконано*
6.	Систематизація висновків	Травень 2024	*виконано*
7.	Нормоконтроль	Травень 2024	*виконано*

Студент _____ Є.О. Сердюк

Керівник роботи _____ Л. Д. Кривега

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Маліновська

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 43 сторінок, 40 позицій у списку літератури.

ФІЛОСОФІЯ, ШОПЕНГАУЕР, ПЕСИМІЗМ, ОПТИМІЗМ, СВІТОГЛЯД, СУСПІЛЬСТВО, МЕТАФІЗИЧНИЙ ПЕСИМІЗМ, РЕЛІГІЙНИЙ ПЕСИМІЗМ

Мета дослідження: аналіз стану розробленості проблеми песимізму у філософії Артура Шопенгауера, розгляд принципів і методів дослідження, уточнення основних понять дослідження, дослідження метафізичного песимізму філософа, розгляд вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів, аналіз релігійного песимізму Артура Шопенгауера.

Об'єкт дослідження: філософія Артура Шопенгауера.

Предмет дослідження: проблема песимізму у філософії Артура Шопенгауера.

Методи дослідження: системний, історико-генетичний, компаративний, феноменологічний підходи, а також загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Гіпотеза: припущення, що поширене уявлення про А. Шопенгауера має бути скориговане: Артур Шопенгауер є радше одним із засновників філософського песимізму, ніж власне песимістом.

Висновки: 1. Артур Шопенгауер є засновником філософії песимізму в історії філософської думки.

2. Вчення Артура Шопенгауера про песимізм складається з трьох рівнів: метафізичного, фізичного та релігійного. Песимістичними концептами Шопенгауера є метафізичний песимізм, вчення про найгірший світ та релігійний песимізм.

3. Поширене уявлення про філософію Шопенгауера має бути скориговане: Артур Шопенгауер є радше засновником філософського песимізму, ніж власне песимістом. Філософія Шопенгауера містить набір оптимістичних мотивів, зокрема, вчення про можливість припинення страждань.

SUMMARY

The qualification work consists of 43 pages, 40 items in the list.

PHILOSOPHY, SCHOPENHAUER, PESSIMISM, OPTIMISM, WORLDVIEW, SOCIETY, METAPHYSICAL PESSIMISM, RELIGIOUS PESSIMISM.

The purpose of the study: to analyze the state of development of the problem of pessimism in the philosophy of Arthur Schopenhauer, to consider the principles and methods of research, to clarify the basic concepts of the study, to study the metaphysical pessimism of the philosopher, to consider the doctrine of Arthur Schopenhauer about the worst possible world, to analyse the religious pessimism of Arthur Schopenhauer.

Object of study: the philosophy of Arthur Schopenhauer.

Subject of the study: the problem of pessimism in the philosophy of Arthur Schopenhauer.

Research methods: systematic, historical and genetic, comparative, phenomenological approaches, as well as general scientific methods: analysis, synthesis, induction, deduction.

Hypothesis: the assumption that the common perception of Schopenhauer should be corrected: Arthur Schopenhauer is rather one of the founders of philosophical pessimism than a pessimist himself.

Conclusions: 1. Arthur Schopenhauer is the founder of the philosophy of pessimism in the history of philosophical thought.

2. Arthur Schopenhauer's doctrine of pessimism consists of three levels: metaphysical, physical and religious. Schopenhauer's pessimistic concepts are metaphysical pessimism, the doctrine of the worst world, and religious pessimism.

3. The common perception of Schopenhauer's philosophy should be corrected: Arthur Schopenhauer is the founder of philosophical pessimism rather than a pessimist himself. Schopenhauer's philosophy contains a set of optimistic motifs, including the doctrine of the possibility of ending suffering.

ЗМІСТ

ВСТУП…….…….....3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕСИМІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА……5
1.1. Аналіз стану розробленості проблеми песимізму в філософії Артура Шопенгауера……....5
1.2. Принципи і методи дослідження……9
1.3. Уточнення змісту основних понять дослідження: світогляд, песимізм, оптимізм…….....15
РОЗДІЛ 2. ПЕСИМІСТИЧНІ КОНЦЕПТИ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА…….....22
2.1. Метафізичний песимізм філософа ……..…….....22
2.2. Вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів.....……...27
2.3. Релігійний песимізм Шопенгауера …….……32
ВИСНОВКИ…….....38
ЛІТЕРАТУРИ……...……...……...40

ВСТУП

Актуальність дослідження філософії Артура Шопенгауера щодо розуміння ним феномена песимізму обумовлено появою песимістичних настанов у світоглядній свідомості українців. Наслідки більш як дворічного воєнного вторгнення в Україну сусідньої країни, загибель близьких, руйнація житла та соціальної інфраструктури, вимушена евакуація українських родин, крах більшості планів реалізації українцями своїх життєвих планів посилили песимістичні нотки в світоглядній картині особистості. Також на формування песимістичних настроїв впливає інформаційна війна, що поширює дестабілізуючу інформацію, яка розповсюджує песимізм, страх і пасивність, зневіру у політичному керівництві держави. Виникає потреба в осмисленні феномена песимізму, його сутності, атрибутів, модусів й можливих шляхів подолання. Тому слушним та своєчасним є звернення до філософської спадщини німецького філософа Артура Шопенгауера, який виступає одним з найвідоміших теоретиків філософії песимізму у світовій філософській думці.

Філософія Артура Шопенгауера комплексно аналізуються у працях А.Карася, Л.Павлишин, Р.Щипанського, О Чаплинської, О. Кришталь, Т.Ярошенко.

Проблемна ситуація вивчення песимістичних поглядів Артура Шопенгауера на сьогоднішній день пов'язана з декількома причинами.

По-перше, філософія Артура Шопенгауера постулює страждання як невід'ємну частину людського буття. В епоху зростаючого відчуження, екзистенційної порожнечі його погляди на безглуздість існування, рабство волі та втечу від страждань знаходять відгук у багатьох людей. Тому докладне вивчення песимізму А. Шопенгауера може запропонувати нове бачення актуальних проблем людства

По-друге, погляди А. Шопенгауера охоплюють різноманітні сфери - від метафізика, етика, естетика, теорія пізнання. Його ідеї часто видаються суперечливими чи парадоксальними, поєднуючи елементи волюнтаризму, ірраціоналізму, містицизму з новаторськими думками. Для цілісного розуміння

його песимізму необхідно ретельно проаналізувати всю його спадщину в контексті впливів інших мислителів та світоглядних систем на нього.

По-третє, роль песимізму А. Шопенгауера була значущою для подальшого розвитку філософії. Його ідеї мали великий вплив на низку наступних філософських напрямків - від ніцшеанства, психоаналізу З. Фройда до екзистенціалізму. А. Шопенгауер критикував оптимістичні та раціоналістичні тенденції в філософії і цим підготував ґрунт для ірраціоналізму, волюнтаризму та нігілізму наступних епох. Осягнення песимістичної філософії Шопенгауера допомагає зрозуміти джерела багатьох сучасних ідей та рухів.

Об'єктом дослідження виступає філософія Артура Шопенгауера.

Предметом дослідження є проблема песимізму у філософії Артура Шопенгауера.

Метою дослідження є з'ясування песимістичних поглядів Артура Шопенгауера.

Відповідно до мети визначено такі дослідницькі *завдання*:

– проаналізувати стан розробленості проблеми песимізму в філософії Артура Шопенгауера в філософській думці.

– уточнити зміст основних понять дослідження: песимізм, оптимізм, світогляд.

– визначити принципи і методи дослідження.

– з'ясувати основні ідеї метафізичного песимізму філософа.

– виокремити основні ідеї вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів.

– проаналізувати релігійний песимізм Шопенгауера.

Гіпотезою є припущення, що поширене уявлення про Артура Шопенгауера має бути скориговано: А. Шопенгауер є радше засновником філософського песимізму, ніж власне песимістом.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, кожен з яких містить три підрозділи, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕСИМІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

1.1. Аналіз стану розробленості проблеми песимізму у філософії Артура Шопенгауера

Культура наукового дослідження перш за все вимагає проаналізувати здобутки науковців в осмисленні сутності та логіки розвитку об'єкту, що вивчається. У вітчизняній філософській думці творчість Артура Шопенгауера не лишилась без уваги. З найбільш ґрунтовних досліджень його філософії взагалі і проблеми песимізму в ній зокрема можна виокремити роботу фахівців зі Львівського національного університету імені Івана Франка та іноземних дослідників, їх колективну монографію за редакцією професора А. Карася – «Філософія Артура Шопенгауера та сучасність» [16]. Робота репрезентує свій зміст через статті різних авторів щодо інтерпретації різноманітних проблем філософії А. Шопенгауера. В книзі розглядаються онтологія, гносеологія та аксіологія філософської системи А. Шопенгауера. Виділяється окремо проблема песимізму його поглядів. Так, Карен Глой (Швейцарія), одна з соавторок цієї монографії, зазначає: «Шопенгауер – загальновідомий песиміст з експліцитно вираженим негативним ставленням до світу й життя. Він змальовує дійсність у темних тонах, не знаходячи в ній нічого позитивного, радісного й підбадьореного. Світ для нього лише юдоль печалі, долина сліз, де якій панують минущість, несталість, мізерність та марнославство» [16, с. 32].

Треба зазначити, що в Німеччині, у Франкфурті-на-Майні існує міжнародна спільнота «Schopenhauer-Gesellschaft» («Товариство Шопенгауера») [37], засноване ще в 1911 році і воно й досі видає «Schopenhauer-Jahrbuch» («Шопенгауерівський щорічник»). У рамках Товариства діє Архів Шопенгауера при міській та університетській бібліотеках Франкфурта-на-Майні, а також Дослідницький центр Шопенгауера при

Університеті Йоханнеса Гутенберга у Майнці. На жаль, українських текстів головних праць Шопенгауера досі не існує і інтерпретація його думок здійснюється через німецькі, англійські чи інші тексти його робіт.

У чому полягає магнетизм філософа, який приваблює і змістом і стилістикою викладу своїх філософських міркувань? На думку А. Карася, «передусім тому, що його творчість, як відомо, спричинилася до радикальної переоцінки картезіанської раціоналістичної й водночас емпіричної парадигм тлумачення реальності й буття. Вона ознаменувала не просто позараціоналістичний поворот у філософських пошуках, ідейно запліднивши фактично всі інтелектуальні пошуки XX століття, але й вийшла далеко за межі теоретичних рефлексій та втрутилася, подеколи радикально, до естетичного, соціально-культурного й політичного середовищ» [16, с. 8].

У роботі професорки з Тернопільського педагогічного університету Л.Павлишин [9] розглядаються ірраціональні основи буття песимістичної людини в філософії А. Шопенгауера. Авторка підкреслює, що в її статті «досліджуються песимістичні погляди А. Шопенгауера на світ, де людина постійно балансує між бажанням та задоволенням, страхом і болем!» [9, с. 3]. Дослідниця зазначає, що в світі панує, на думку Шопенгауера, світова воля, яка знаходиться у стані постійного незадоволення і тому вона змушена поїдати саму себе. Відтак життя людей сповнене тривог, розчарувань та мук [9, с. 6].

Характеристику філософії життя А. Шопенгауера в своїй роботі дає А.Гурбанова [2]. Авторка підкреслює, що «вже в юності в його характері виявляються задатки песимізму, які наклали відбиток на його життя та філософську рефлексію» [2, с. 73].

Аналізу філософських поглядів Артура Шопенгауера присвячена стаття Р. Щипанського [20]. Основну увагу дослідник приділяє проблемі свободи волі в філософії А. Шопенгауера, але також підкреслює песимізм його філософських поглядів. Р. Щипанський підкреслює: «Воістину, філософія Шопенгауера заворожує, притягує своїми бездонними глибинами і невичерпністю. Шопенгауер сміливо висловлював свої судження з багатьох

філософських питань, і така прямота далеко не завжди сприймалася в той час. Популярність поглядів Шопенгауера можна пояснити тим, що його філософія дуже близька до життя, всі його міркування підкріплені безпосереднім життєвим досвідом. А в той період, коли особисті почуття і переживання людини стали в центрі пильної уваги, його філософія виявилася дуже доречною, і сьогодні його мудрість також не втратила актуальності» [20, с. 612].

Філософія А. Шопенгауера розглядається в роботі дослідниць з Житомирського державного університету імені Івана Франка О. Чаплінської та О. Кришталь «Хто не любить самотності – той не любить свободи»: Феномен самотності у філософії А. Шопенгауера [17, с. 35-36]. Авторки аналізують підхід філософа до самотності як передумови вільного та щасливого життя людини. Вони пишуть: «Оскільки ірраціоналістична філософія А.Шопенгауера ґрунтується на здобутках буддизму й платонізму, то цілком зрозумілим є те, що у розумінні життя людини домінуючою є категорія страждання» [17, с. 35]. Це підкреслює песимізм філософської творчості А. Шопенгауера.

Т. Ярошенко в своїх тезах «Виклики сьогодення і проблема автентичної культури в дискурсі філософсько-етичних вчень А. Шопенгауера та С.К'єркегора» зазначає, що «ми часто звинувачуємо оточення, суспільство, державу у наших проблемах (не ми винні, – світ такий); очікуємо, що хтось/щось прийде і вирішить все за нас. Гуманістичні філософія та етика у версіях А. Шопенгауера та С. К'єркегора стверджують, що вирішення конфліктів, причин наших негараздів залежать передусім від нашої доброї волі, бажання щось самостійно змінити на краще» [21, с. 214].

Деякі дослідники Шопенгауера не сумніваються в песимізму його філософії. До них належить, наприклад, один із провідних сучасних дослідників філософії Шопенгауера в Великій Британії К. Дженевей. Цей дослідник присвятив аналізу песимізму філософа свою статтю «Песимізм Шопенгауера» [24]. Кристофер Дженевей стверджує, що філософія Шопенгауера була песимістичною від самого початку її формування, хоча на

«песимізм» як кращу позицію особистості в її світоглядних орієнтаціях мислитель почав посилатися лише після другого видання трактату «Світ як воля та уявлення». Слід звернути увагу на той факт, що, розмірковуючи про пріоритет песимістичної настанови, А. Шопенгауер мав на увазі песимістичні релігії – новозавітне християнство, брахманізм і буддизм [35, с. 319]. Такий підхід обумовлює питання щодо твердження, чи був А. Шопенгауер песимістом, чи був одним із засновників філософії песимізму? Цю проблему ми розглянемо більш детально в другому розділі нашої роботи.

Торкається проблеми песимізму в своїй дисертації і професор Запорізького національного університету М. А. Лепський, який дає змістовну порівняльну характеристику песимізму та оптимізму в аспекті соціальної перспективи [6].

Слід зазначити також проблему інтерпретації текстів Шопенгауера українською мовою. Так, слушною є думка, що «треба дотримуватися перекладу головної праці А. Шопенгауера «Die Welt als Wille und Vorstellung» як «Світ як воля і репрезентація». Тобто не уявлення, а репрезентація. Саме так ця праця перекладена англійською й французькою мовами. У перекладах англійською мовою праця Шопенгауера має три варіанти перекладу й три варіанти назви: «The World as Will and Representation», «The World as Will and Idea», «The World as Will and Presentation». Проте в жодному разі в перекладі не застосовується слово «Imagination», якому українською мовою відповідають «уява», «уявлення», «фантазія» і навіть «вигадка»[16, с. 9].

Можна стверджувати, що дослідження песимізму філософії А.Шопенгауера у вітчизняних філософських розмислах носить фрагментарний, розпорошений характер. Брак комплексних філософських досліджень проблеми песимізму А. Шопенгауера зумовлює необхідність теоретичного аналізу зазначеної теми. Попри певні наукові здобутки в розробці проблематики песимізму філософії А. Шопенгауера існує низка аспектів, які потребують додаткового дослідження. Зокрема, йдеться про необхідність осмислення песимізму як філософської позиції і як світоглядної настанови

особистості, порівняння песимізму й оптимізму, чинників їх соціокультурної детермінації, з’ясування можливих шляхів подолання песимізму, його впливу на людину та суспільство. Можна констатувати деяку концептуальну невизначеність і розмитість досліджуваної проблеми. Тому спираючись на науковий доробок фахівців з філософії А. Шопенгауера з’ясуємо комплексне уявлення щодо песимізму його філософії.

Отже, з’ясувавши стан наукової розробки досліджуваної проблеми, перейдемо до розгляду принципів та методів дослідження зазначеної теми.

1.2. Принципи і методи дослідження

Методологічною основою дослідження є історично-філософський аналіз текстів Шопенгауера та дослідницької літератури. Джерельну базу дослідження песимізму філософії Артура Шопенгауера складає сукупність філософських текстів, що присвячені осмисленню проблеми песимізму філософії А. Шопенгауера та її залученню в соціокультурний простір. Дослідження впливу Шопенгауера на філософію песимізму в XIX столітті і в подальшому включає в себе застосування елементів методології порівняльно-історичного аналізу. Автор використовує принципи взаємного зв'язку, розвитку, об’єктивності, єдності логічного та історичного. У роботі використані такі підходи: – системний – песимізм аналізується як складна цілісна система із поєднаними певною внутрішньою логікою елементами; – історико-генетичний – песимізм А. Шопенгауера досліджується як складова світоглядних настанов людини і як філософський позиція, що розвиваються при осмисленні життєвого простору людини та суспільства; – компаративний – песимізм порівнюється з оптимізмом як світоглядної настанови, з’ясовуються їх характерні риси ; – феноменологічний – ситуації використання песимізму розглядаються як феномени соціального буття, які вивчаються не так, як вони постають тільки перед свідомістю дослідника, а як перед свідомістю будь-кого.

Системний метод дозволяє розглянути філософію песимізму Артура Шопенгауера як цілісний світогляд, в якому всі компоненти тісно взаємопов'язані та підпорядковані єдиній концептуальній логіці. Центральним елементом цієї системи постає вчення про світ як ірраціональний вияв метафізичної волі – сліпого несвідомого начала, позбавленого будь-якої розумної мети. З цієї онтологічної засади закономірно випливає трагічне бачення людського існування: індивід є лише тимчасовим феноменом, цілковито підпорядкованим ірраціональним імпульсам волі, приреченим на невдоволення, біль і страждання. Відповідно, на цій антропологічній основі Шопенгауер вибудовує етику співчуття, самозречення й придушення волі, яка має на меті звільнити людину від життєвих мук.

З тих самих світоглядних засновків випливають естетика Шопенгауера (мистецтво як щаблина тимчасового визволення з-під влади волі), його зацікавлення релігійно-містичним досвідом заперечення індивідуальної волі тощо. Всі ці частини філософського вчення постають як взаємно обумовлені моменти цілісного песимістичного світорозуміння.

Системний розгляд дозволяє експлікувати їхній глибинний смисловий зв'язок, побачити в позірно розрізнених песимістичних мотивах вияв певної єдиної концептуальної структури. Лише в світлі засадничого принципу метафізичної волі окремі сторони Шопенгауерового песимізму набувають внутрішньої несуперечливості і перетворюються на моменти філософськи обґрунтованого світогляду. Отже, погляд крізь оптику системного методу уможливлює цілісну реконструкцію шопенгауерівського песимізму як філософськи артикульованої світоглядної позиції, заснованої на певних метафізичних принципах.

Натомість історико-генетичний метод вписує вчення Шопенгауера в широкий контекст історії філософської та духовної культури. В цьому ракурсі песимізм німецького мислителя постає, з одного боку, як підсумок розвитку певних інтелектуальних тенденцій минулого. Глибинні мотиви песимістичного світовідчуття виявляються закоріненими в досвіді людської культури від

давнини до модерну: це і вчення про «колесо сансари» та засадничу стражденність буття в індійській релігійній думці, і байдужий до людини космос античного стоїцизму, і середньовічний християнський аскетизм із його баченням земного життя як «долини сліз, і барокові мотиви тлінності й марноти всього сущого, і критика цивілізації з її нещасною свідомістю у Руссо тощо. Всі ці світоглядні мотиви ніби зливаються воєдино у філософському баченні А. Шопенгауера, утворюючи те історико-культурне тло, з якого виростає його зріла доктрина.

З іншого боку, ґенеза шопенгауерівського песимізму невіддільна від специфічного духовного й інтелектуального контексту його епохи. Це була доба глибокої кризи просвітницького оптимізму, доба, що похитнула віру в розвиток розуму й досконаліть цивілізації, радикального розчарування в ідеалах прогресу на тлі історичних потрясінь наполеонівських воєн. У царині філософії цю кризову ситуацію виражали різноманітні песимістично забарвлені вчення – від пізнього Ф. Г. Якобі до А. Шопенгауера і С. К'єркегора. Водночас інтелектуальна ситуація доби створювала сприятливий ґрунт для рецепції песимістичних ідей: секуляризація життєвого світу модерного суб'єкта, загострення відчуття «онтологічної безпритульності» людини в розчарованому світі – всі ці чинники творили своєрідну «песимістичну установку» епохи. На цьому історико-культурному тлі вчення А. Шопенгауера не лише ввібрало в себе багатовікові традиції песимістичної думки, а й дало їм найбільш радикальний і філософськи послідовний вираз, суголосний духовним запитам доби.

Водночас історико-генетичний підхід дозволяє простежити й подальшу долю шопенгауерівського песимізму в західній культурі. Його вплив живив собою інтелектуальну атмосферу другої половини XIX століття, відлунюючи в апокаліптичних настроях кінця віку. Чільні представники песимістичної філософії цього періоду – Е. Гартман, Ф. Майнлендер, Ю. Банзен та інші – так чи інакше відштовхувалися від ідей А. Шопенгауера, розбудовуючи свої концепції. Відгомони шопенгауерівського впливу можна розчути і в

культурному декадансі, і в прозріннях Ф. Ніцше. Отже, історико-генетичне дослідження дає змогу вписати вчення А. Шопенгауера у широку панораму історико-філософського процесу й окреслити його місце на карті інтелектуальної історії XIX сторіччя.

Компаративний метод, своєю чергою, передбачає порівняльний розгляд шопенгауерівського песимізму в контексті інших філософських течій і напрямів думки задля увиразнення його концептуальної своєрідності. Найперше песимістичний світогляд А. Шопенгауера різко контрастує з магістральною течією новоєвропейської філософії, позначеної духом оптимізму й вірою в розумність світобудови. Раціоналістичним утопіям ляйбніцівської теодицеї, просвітницькому культу поступу, гегелівському панлогізму А. Шопенгауер протиставляє послідовний антираціоналізм. В його інтерпретації, світ у своїх засадах є чужим розуму і ворожим людині, сповненим невідворотних і безглуздих страждань. Гегелівській тезі про тотожність розумного і дійсного він протиставляє принципову ірраціональність першоначала буття.

Цей радикальний розрив із попередньою оптимістичною традицією робить філософію А. Шопенгауера одним із поворотних пунктів в історії новочасної метафізики. Водночас зіставлення з іншими варіантами песимістичної філософії XIX століття увиразнює унікальність і новаторство саме Шопенгауерової версії песимізму. Його вчення докорінно відмінне, скажімо, від історичного песимізму Я. Буркгардта з його елегійною ностальгією за класичною культурою. Воно далеке і від натуралістичних варіантів песимізму, що пов'язують його з фізіологічними чинниками (Ш. Леконт де Ліль) чи законами ентропії (Е. Гартман). Песимізм Шопенгауера має принципово метафізичне обґрунтування, укорінене в самій природі світової волі, – і цим він вирізняється на тлі решти песимістичних концепцій доби.

Зрештою, порівняльний аналіз виявляє типологічну своєрідність Шопенгауерового вчення і в загальному контексті світової філософії, поза хронологічними межами XIX століття. При всій спорідненості з окремими

мотивами буддизму, християнського аскетизму чи бароко, його філософія є цілком оригінальною духовною позицією. Будучи одним із варіантів метафізичного песимізму (поряд із гностицизмом чи буддизмом), вона надає стражденності буття нового, суто модерного сенсу. Якщо для гностиків причиною страждання є недосконаліть деміургічного першоначала, для буддистів – універсальний закон карми, прив'язаність до ілюзорного світу, то для А. Шопенгауера в його основі лежить метафізична воля, закорінена в структурах суб'єктивності. Отже, в типології світового песимізму Шопенгауер посідає унікальне місце, поєднуючи певні ідейні мотиви світової культури із цілком новаторським розумінням метафізичних витоків людського страждання.

Нарешті, феноменологічний метод пропонує розглянути песимізм А.Шопенгауера як своєрідний спосіб переживання людиною її буття-у-світі. В цьому розумінні, філософський песимізм є не просто умоглядним ученням, а особливим екзистенційним досвідом, у якому розкривається онтологічна безпритульність модерного суб'єкта. Ключовими феноменами, що конституюють песимістичне світовідчуття, постають тут: переживання всепроникного й невідворотного страждання, відчуття нікчемності й марності індивідуального існування, нездоланність метафізичної туги, досвід «онтологічного жаху» перед лицем смерті й конечності тощо.

Всі ці екзистенціали, що їх із надзвичайною силою й переконливістю артикулював А. Шопенгауер, складають своєрідну феноменологію модерної свідомості. Вони вказують на глибинний дисонанс між розумними цілями людини, спраглою сенсу й повноти існування, – і байдужою ірраціональністю буття. Філософія Артура Шопенгауера розкриває цей розрив у всій його гостроті, надаючи індивідуальному стражданню онтологічного виміру. В структурі його вчення екзистенційний досвід життєвого песимізму отримує метафізичну інтерпретацію як прояв сліпої і безцільної світової волі. Таким чином, А. Шопенгауер вибудовує своєрідну «онтологію нещастя», яка пов'язує екзистенційне розчарування людини з ірраціональною природою буття.

В світлі феноменологічного підходу Шопенгауерів песимізм постає як відповідь на екзистенційну ситуацію модерного індивіда, як філософія світу, що втратив свій усталений лад і зрозумілий сенс. Це вчення артикулює той розлад зі світом, те фундаментальне переживання екзистенційної бездомності, яке стає неуникним досвідом людини Нового часу. Саме тому Шопенгауерова думка, попри всю свою умоглядність, здатна й нині зачіпати найінтимніші струни людської душі. Вона проголошує одвічні болісні питання, що живлять трагічне відчуття буття, – і водночас надає їм нового, історично конкретного виміру в контексті європейського модерну.

Ці різноспрямовані методологічні підходи складають певну цілісність, взаємно доповнюючи одне одного. Системний аналіз розкриває внутрішню логіку Шопенгауерового вчення як концептуальної єдності; історико-генетичний метод вписує його в широкий контекст духовної історії Заходу з властивим їй песимістичним світовідчуттям; компаративістика увиразнює його місце в типології філософського песимізму; феноменологічний підхід прояснює його екзистенційні засади. Лише в сукупності ці інструменти створюють можливість для всебічного філософського осягнення Шопенгауерових ідей. Вони дозволяють побачити його доктрину на перетині різних смислових ракурсів – як завершену метафізичну систему, як вузловий момент духовної історії Заходу, як новаторську версію песимістичного світогляду, як філософський вираз екзистенційної ситуації модерного індивіда. Саме ця багатовимірність методологічної оптики робить її адекватним способом інтерпретації такого багатогранного філософського феномена, яким є песимізм Артура Шопенгауера.

1.3. Уточнення змісту основних понять дослідження: світогляд, песимізм, оптимізм

Перш ніж заглиблюватись у проблематику песимізму в філософській доктрині Артура Шопенгауера, доцільно здійснити прояснення змісту ключових понять даного дослідження, а саме – світогляду, песимізму та оптимізму. Ці поняття є фундаментальними концептуальними одиницями цього аналізу, оскільки песимізм А. Шопенгауера розглядається тут саме як світоглядна позиція, що визначає особливе бачення буттєвого статусу світу, долі людини та перспектив людського існування.

Поняття світогляду без перебільшення можна назвати одним із стрижневих для філософської думки. І це не дивно, адже саме світоглядна проблематика становить саму серцевину філософського дискурсу, його найбільш інтимний нерв. Недаремно майже кожен великий філософ прагнув дати своє розуміння світогляду, розкрити його сутність, структуру, функції, різновиди тощо.

«Світогляд – форма самосвідомості людини і суспільства, система узагальнених поглядів щодо місця людини у світі та взаємовідносин з ним. Світогляд засновується на співвіднесенні дійсного та уявного, теорії та практики, досвіду, переконань та ідеалів. У ньому поєднуються в єдину систему принципи, знання, ідеали, цінності, надії, вірування, погляди на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної чи національної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки» [12].

Світогляд – це та призма, крізь яку людина дивиться на дійсність і саму себе, та концептуальна матриця, в межах якої вона осмислює реальність. Він об'єднує в собі погляди на першооснови всього сущого, природу простору й часу, походження світу, сутність і призначення людини, її ставлення до світу й інших людей, смисложиттєві й ціннісні орієнтири, уявлення про добро і зло, прекрасне й потворне, істину й хибність, можливе й належне тощо. Інакше кажучи, світогляд задає найбільш загальну систему координат, у просторі якої розгортається людське світорозуміння й самоусвідомлення.

Характерними рисами світогляду як духовного утворення є його синтетичність, інтегративність, логічна впорядкованість. Попри те, що за своїм змістом світогляд є різнорідним феноменом, що включає в себе елементи наукового знання, релігійної віри, естетичного досвіду, моральних переконань, у ньому завжди присутня певна смислова єдність, підпорядкування всіх компонентів якимось спільним засадничим принципам. Ці фундаментальні світоглядні постулати становлять свого роду несучу конструкцію, до якої кріпляться й довкола якої групуються всі інші, більш часткові погляди й переконання. Вони немовби цементують світогляд в органічну цілісність, забезпечують взаємну узгодженість його елементів.

З іншого боку, при всій своїй внутрішній логічності й системності світогляд аж ніяк не вичерпується сукупністю абстрактно-теоретичних положень. Це не просто концептуальна схема, а життєвий орієнтир, путівник людського буття. Світ, явлений крізь призму світогляду, – це завжди ціннісно й емоційно забарвлений світ, сповнений смислів і значущостей. Світоглядна свідомість має виразний екзистенційний вимір – вона визначає наше ставлення до речей, розставляє акценти, формує мотивації.

У структурі світогляду виділяють кілька основних рівнів – від найбільш глибинного, чуттєво-інтуїтивного, через ціннісний, аж до вербально-дискурсивного, раціонально-рефлексивного. На чуттєво-інтуїтивному рівні світогляд виявляє себе у формі деякого споглядального образу світу, цілісного переживання буття, інтуїтивного «схоплення» його глибинних першооснов. На відміну від цього, світоглядна рефлексія передбачає оформлення світоглядних інтуїцій у систему чітко сформульованих поглядів, ідей, концепцій. Така концептуалізація світоглядної свідомості є прерогативою саме філософської думки, яка силою розуму намагається вибудувати цілісне й обґрунтоване бачення світу в його граничних підставах.

Протягом історії філософії були розроблені численні світоглядні моделі з відмінними концептуальними акцентами й ціннісними орієнтаціями. При всьому їх розмаїтті можна виокремити певні фундаментальні опозиції,

альтернативні способи світорозуміння, які утворюють своєрідне розмежування філософської культури. Серед цих альтернатив – протиставлення ідеалізму й матеріалізму в онтології, номіналізму й реалізму в теорії універсалій, раціоналізму й емпіризму в гносеології, детермінізму й індетермінізму у вченні про причинність і свободу волі, монізму й дуалізму у трактуванні відношення душі й тіла тощо. Втім, одним із найбільш фундаментальних світоглядних розмежувань є, безперечно, протистояння оптимістичного й песимістичного умонастроїв.

«Оптимізм – погляд на життя з позитивної точки зору. Оптиміст стверджує: світ чудовий, з будь-якої ситуації є вихід, усе вийде добре, всі люди загалом хороші. Загальноприйнятою ілюстрацією оптимістичного підходу на противагу песимістичному є наполовину пустий (або наповнений) стакан з водою. Песиміст скаже, що він наполовину пустий, а оптиміст, що наполовину наповнений. Термін "оптимізм" походить від латинського optimum, що означає "найкращий". Бути оптимістом у традиційному розумінні слова означає очікувати найкращого з можливих сценарію розвитку подій у будь-якій ситуації» [25].

В найзагальнішому вигляді оптимізм можна охарактеризувати як світоглядну позицію, в основі якої лежить віра в позитивну природу буття, переконання в гармонійності світобудови, її співмірності вищим людським цінностям і прагненням. Відповідно до цієї позиції, світ є наскрізь розумним, доцільно влаштованим, сповненим краси, блага й досконалості. Наявне у світі зло, дисгармонія, страждання трактуються як підпорядковані моменти, що зрештою слугують втіленню універсального позитивного задуму, реалізації вищої мети.

Окрім онтологічного аспекту, оптимізм має й виразне антропологічне звучання. Оптимісти вірять у невичерпні сили й можливості людського розуму і волі, у здатність людини осягнути закони всесвіту, віднайти сенс буття, збагнути своє призначення й досягти щастя. Оптимістичному світосприйняттю притаманне утвердження принципової можливості розвитку, вдосконалення

людини та людського роду. Стверджуючи «правильність» загального устрою буття, оптимізм сповнений життєрадісного, активно-творчого пафосу, готовності долати життєві негаразди та протистояти труднощам. В історії філософії є чимало великих оптимістів – досить згадати хоча б Платона з його світом ідей як сферою абсолютного блага, Аристотеля з його вченням про божественний Розум як доцільну причину світового ладу, середньовічних схоластів із їхніми «доказами буття Божого», Лейбніца з його «найкращим із можливих світів» [25], просвітників XVIII століття з їхніми мріями про досконале суспільство, пізніх ідеалістів з їхніми гімнами потузі й красі людського розуму.

Натомість песимізм засадниче орієнтується на негативне сприйняття й оцінку дійсності. «Песимізм – світосприйняття, сповнене безнадії, зневіри у краще майбутнє; схильність в усьому вбачати найгірші, темні сторони. Дуже поширену елементарну форму такої оцінки ми знаходимо в песимізмі порівняльно-історичному; від Гесіода і до наших днів кожна епоха вважала себе найгіршою. Очевидно, що люди суб'єктивно особливо чутливі до бід свого часу, і цей вид песимізму – природна і практично неминуча ілюзія. Теоретично ми від неї звільняємося тоді, коли дізнаємося факт її повторення в різні епохи, в самих різних історичних умовах» [10].

Центральними для песимістичного світогляду є мотиви марності існування, онтологічної безпорадності людини, нездоланності зла й страждання. В песимістичній картині світу панують сліпий випадок, невблаганний фатум чи зла воля, що прирікає людину на безцільні муки, відчуження від себе самої та інших, самотність і загибель. Всі спроби субстанціалізувати розумність і гармонію буття, вивести їх як іманентні якості матерії або Бога видаються песимістам безпідставними.

За великим рахунком, песимізм завжди скептично ставиться до надій на можливість істотного поліпшення умов людської долі. Йому притаманна недовіра до гуманістичних ідеалів та цінностей, нігілізм щодо перспектив соціального прогресу й удосконалення людини. Згідно з песимістичним

поглядом на речі, людина є принципово завершеною, недосконалою істотою, нездатною вирватися з кола стихійних афектів, пристрастей, а надто – позбутися фізичного болю, душевних мук, страху смерті. Всі спроби досягти бажаного блаженства й свободи наражаються на нездоланні перешкоди у вигляді «волі до життя» (Шопенгауер)» [24], незбагненного Ніщо (М.Гайдеггер), структур несвідомого (З. Фройд). Песимістичне світовідчуття позначене тугою, зневірою, депресивними настроями, прагненням втечі від життєвих негараздів у світ ілюзій та самообману. У блискучій плеяді митців песимізму – буддійські мислителі, елліністичні скептики й стоїки, середньовічні містики й аскети, Б.Паскаль, Д. Г'юм, пізні романтики на кшталт Байрона й Леопарді, філософи життя (А. Шопенгауер, С. К'єркегор, Ф. Ніцше), екзистенціалісти XX століття.

Було б, однак, помилкою зображати конфлікт оптимізму й песимізму як однозначне протистояння «світлого» й «темного» начал. Насправді песимістичні інтонації нерідко співіснують із життєствердними, етичними, гуманістичними мотивами у творчості найвидатніших умів. Блискавки геніальності найчастіше спалахують саме в нічному небі песимізму. Справжня духовна велич і свобода досягаються тоді, коли людина відважується поглянути у вічі трагізму буття, усвідомити його безодню, але не впасти у відчай. Подібну інтенцію бачимо і в екзистенціалізмі – наприклад, у Ж.-П. Сартра з його «гуманізмом відчаю» або А. Камю з його «бунтівним» утвердженням свободи й гідності людини всупереч абсурдності й ворожості світу.

Отже, подібно до того, як у божественній драмі життя не може бути абсолютного щасливого кінця, так само й у філософії неможливий цілковито послідовний оптимізм – точніше, він є ознакою поверховості й недомислення. Саме песимістичний умонастрій частіше спонукає до духовних пошуків, до бунту проти «світу цього», до апеляції до вищих цінностей і смислів. У цьому розумінні песимізм постає радше не тотальним запереченням, а своєрідним memento mori, нагадуванням про скінченність людини й несамодостатність

наявного буття. Це не позиція зневіри, а вихідний пункт справжнього філософствування як «турботи про смерть» (Платон).

У такій перспективі філософський песимізм Артура Шопенгауера набуває особливої значущості. Це вчення, що стало однією з найбільш послідовних спроб дати метафізичне обґрунтування песимістичного світорозуміння в історії новочасної думки. Водночас Шопенгауерів песимізм – не проста апологія відчаю й життєзаперечення; в ньому органічно поєднуються трагічне світоспоглядання з потужним етичним пафосом співчуття й самозречення. Докладний аналіз концептуального змісту базових світоглядних понять і категорій, представлений у цьому підрозділі, дає необхідні передумови для адекватного розуміння філософії песимізму – її витоків і контексту, її фундаментальних ідей та інтенцій, її історичної унікальності й актуального значення для нинішньої ситуації людського духу.

Підбиваючи підсумки аналізу досліджуваної проблеми в першому розділі, слід відзначити кілька принципових моментів. По-перше, поняття світогляду становить вихідний концептуальний каркас, у межах якого розгортається весь подальший аналіз. Світогляд тлумачиться тут як інтегральна призма людського світосприйняття й самоусвідомлення, певна система координат, що визначає орієнтацію індивіда в бутті. По-друге, фундаментальне протистояння оптимістичного й песимістичного умонастроїв утворює одну з найбільш гострих ліній напруги в історії філософської культури. Незважаючи на великий спектр відтінків і градацій, зрештою ми маємо справу з двома граничними способами світосприйняттям – світлим, життєствердним і темним, трагічно-безнадійним. По-третє, слід уникати спрощеного, однозначно негативного тлумачення песимістичної світоглядної орієнтації. У кращих своїх взірцях філософський песимізм є не механічним запереченням цінності буття, а радше чесним поглядом на речі, усвідомленням амбівалентності, глибинної суперечливості людської екзистенції. Він може поєднуватися з найвищим моральним ригоризмом, пафосом свободи й

людської гідності. Саме до такого типу «песимізму-прозріння» належить і вчення Артура Шопенгауера.

В наступному розділі будуть розглянуті песимістичні концепти песимізму в філософії А. Шопенгауера, а саме метафізичний песимізм філософа, вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів та релігійний песимізм А. Шопенгауера.

РОЗДІЛ 2
ПЕСИМІСТИЧНІ КОНЦЕПТИ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

Аналіз проблеми песимізму у філософії А. Шопенгауера свідчить про існування песимізму у нього на трьох рівнях: метафізичному, фізичному та релігійному. Це дозволяє в якості песимістичних концептів Шопенгауера виділити його метафізичний песимізм, вчення про найгірший світ і релігійний песимізм. Розглянемо зміст кожного з них більш змістовно в наступних підрозділах.

2.1. Метафізичний песимізм філософа

У філософії А. Шопенгауера стверджується, що в основі світобудови лежить принцип, який змушує всіх страждати. Таку позицію можна назвати метафізичним песимізмом. А. Шопенгауер прагне надати онтологічний статус загальному стражданню, але він допускає існування і співчуття у світі.

Світова воля описується А. Шопенгауером як «сліпе, невпинне прагнення» [35, с. 155], ірраціональна і несвідома сила, яка лежить в основі всього сущого. Ця метафізична першооснова не має якоїсь кінцевої мети чи сенсу, вона просто «вічно жадає, вічно прагне» [35, с. 322], виявляючи себе в нескінченному різноманітті природних явищ і форм життя. Згідно з Шопенгауером, саме ця невгамовна воля є джерелом універсального страждання, яке пронизує буття на всіх його рівнях.

Передусім, світова воля породжує страждання через свою ненаситність і нездійсненність. «Будь-яке прагнення виникає з нестачі, тобто зі страждання» [35, с. 202] – а оскільки суть волі якраз і полягає в постійному прагненні, то вона приречена вічно залишатися незадоволеною. Кожна досягнута мета породжує нове бажання, кожна здійснена потреба замінюється іншою – і так до нескінченності. Життя, підпорядковане волі, перетворюється на маятник, що коливається між болем незадоволеного хотіння і нудьгою від досягнутого.

«Життя людини коливається, як маятник, туди й сюди між стражданням і нудьгою» [35, с. 322] – ця формула чи не найповніше виражає Шопенгауерове розуміння людського існування.

Окрім цього онтологічного виміру, страждання має й пізнавальний аспект. Чим вищий інтелектуальний розвиток істоти, тим більшою мірою вона усвідомлює фундаментальну безцільність і марноту життєвої боротьби. Людина, як найрозумніше створіння, перебуває на вершині цієї піраміди страждань. На відміну від тварин, які страждають переважно фізично й в теперішньому моменті, людина здатна мучитись психологічно, рефлексивно, переноситись думкою в минуле й майбутнє. «З піднесенням ясності свідомості зростає і мука, і своєї вищої ступені вона досягає в людині» [35, с. 320]. Іронія в тому, що розум, породжений волею як інструмент для кращого її самоствердження в світі, обертається для людини джерелом удесятеро сильніших страждань.

Ці песимістичні міркування приводять А. Шопенгауера до радикального висновку про те, що наш світ є найгіршим з усіх можливих світів. І справа не лише в кількісному переважанні страждань над насолодами (хоча й у цьому німецький мислитель не сумнівається). Набагато гіршим є сама якість цих страждань – їхня метафізична безвихідь, неподоланність, зумовлена одвічним і невситимим характером світової волі як такої. По суті, життя в цій реальності є не чим іншим, як повільним вмиранням, поступовим сповзанням у небуття. «Тому так часто оплакувана короткочасність життя, можливо, є найкращим у ньому» [35, с. 336] – в цьому гірко-іронічному афоризмі сконцентрована вся суть песимістичних поглядів Шопенгауера на життя та світ.

Зрозуміло, така безкомпромісно песимістична картина світу не могла не викликати критики і заперечень з боку більш життєствердних філософських напрямків. Опоненти Шопенгауера звинувачували його у перебільшенні негативних сторін буття, ігноруванні його позитивних аспектів, а то й у хворобливій психологічній схильності до похмурого світобачення. Здавалося б, ці закиди мають під собою певні підстави. І справді, чи не є Шопенгауерів

песимізм радше суб'єктивною життєвою позицією, аніж об'єктивно обґрунтованою філософською доктриною? Чи не занадто поспішно він розчиняє людські негаразди у своїй метафізичній концепції волі?

Щоб належним чином оцінити ці питання, варто поглянути на них крізь призму самих основоположних принципів Шопенгауерової системи. Звісно, якщо виходити з позицій традиційного європейського раціоналізму, оптимізму, віри в прогрес, то метафізичний песимізм видаватиметься мало не божевіллям. Але А. Шопенгауер і не приймає цю парадигму. Його філософія – свідомий бунт проти всього ладу новоєвропейської метафізики з її культом розуму і наголосом на раціональності. На місце розуму він ставить волю, на місце оптимістичної теодицеї – трагічне світовідчуття, на місце прогресизму – візію вічного повернення того самого. І в контексті цих засадничих світоглядних орієнтацій його песимізм виявляється цілком послідовним і обґрунтованим.

Але хіба обґрунтованість теорії гарантує її істинність? Хіба життя не багатше за будь-які філософські схеми – навіть найвитонченіші й найпарадоксальніші? Безперечно, трагізм і страждання, на яких наголошує Шопенгауер, є атрибутами людського існування. Але хіба поруч із ними не існує і радості, і щастя, і любові, і надії? Шопенгауерова філософія – це, по суті, погляд на життя крізь чорні окуляри, які перетворюють усе довкола на суцільну безпросвітну темряву. Але чи не є реальність насправді складнішою, багатшою на відтінки й півтони?

Втім, було б помилкою вважати, що сам А. Шопенгауер не усвідомлював цих проблем. В його вченні песимістична картина світу парадоксальним чином доповнюється двома позитивними моментами – концепцією морального співчуття і вченням про можливість естетичного подолання песимізму. По суті, це дві форми трансцендування сліпої волі – перша в площині етичного ставлення до світу, друга в площині споглядальності.

А. Шопенгауер переконаний, що са́ме усвідомлення універсальності страждання може парадоксальним чином вивести людину на шлях порятунку.

Переживання чужого болю, як свого власного, співчуття до всіх істот, які потерпають від тиранії волі, здатне підважити егоїзм, розбити міцну шкаралупу індивідуального самоствердження. У страждании всі люди (й навіть усі живі створіння) виявляються метафізично тотожними, причетними до єдиної світової долі. І саме через цю спільність у страждании, через глибинну солідарність з усім сущим людина може вийти за межі ілюзії відокремленого «Я», відчути свою справжню єдність із Цілим.

Етичним корелятом цієї онтологічної інтуїції і стає у Шопенгауера щире, дієве співчуття. Зрозуміло, воно не здатне усунути першопричину страждань – одвічно стражденну світову волю. Але в масштабах земного, людського існування таке співпереживання може принаймні полегшити загальний тягар болю, внести світлі тони у похмуру картину буття. Людина, сповнена співчуття, стає тим, хто самовіддано служить людству, добровільно приймаючи на себе тягар страждань світу. В цьому, згідно з Шопенгауером, і полягає найвищий моральний обов'язок: відмовитись від волі до життя, від принципу достатньої підстави, і в граничному самозреченні розчинитися у єдності зі світовим Цілим, нехай навіть стражденним.

Поруч з етикою співчуття, Шопенгауер пропонує ще один шлях визволення з-під влади волі – шлях естетичного споглядання. Мистецтво (передусім музика) і споглядання природної краси дають людині унікальну можливість піднестися над індивідуальним воління, над власними бажаннями й стражданнями. Вони переносять її у вимір «чистих сутностей», вічних ідей, де згасають імпульси сліпої волі і запановує блаженний спокій чистого пізнання. «У такі миті ми позбуваємося принизливого ярма волі, святкуємо суботу каторжної праці воління» [35, с. 203] – ці слова А. Шопенгауера в концентрованій формі виражають визвольну місію мистецтва.

Звісно, ці прозріння в царину вічної краси є скороминущими, майже невловними. Вони лише на мить виривають людину з одвічного кола сансари, щоб знову кинути її у вир стражденного існування. І все ж, саме через мистецтво та естетичне споглядання людське життя піднімається над буттям

простої метафізичної істоти, набуваючи вищого сенсу та якості. У найвищих злетах творчого генія – чи то музиці Баха, чи поезії Ґете, чи філософії самого А. Шопенгауера – людство підноситься на ті вершини духу, де його вже не може дістати всевладдя сліпої волі.

Метафізичний песимізм А. Шопенгауера – це глибоко продумана і внутрішньо когерентна світоглядна позиція. Вона виростає з розуміння онтологічної структури реальності як утіленої ірраціональної волі і доходить логічного завершення в констатації універсального й неуникного страждання всього сущого. Водночас вона доповнюється двома світлими моментами – вченням про моральне співчуття і концепцією естетичного споглядання як тимчасового притулку від мук існування. У цій парадоксальній єдності найчорнішої метафізики й найсвітліших прозрінь етичного й естетичного порядку і полягає унікальність та неминуща привабливість Шопенгауерової думки.

Але головне її значення, напевно, не в окремих концептуальних побудовах, а в загальному духовному й культурному впливі. Філософія Шопенгауера стала найрадикальнішим викликом оптимізму модерної цивілізації, її прогресистським ілюзіями та раціоналістичним схемам. Вона сміливо поглянула у вічі найтемнішим безодням людського буття – і не відвернулася від побаченого в розпачі чи цинізмі. Вона наважилась сказати гірку правду про фундаментальну стражденність нашої екзистенції – але й вказала шляхи її подолання через співстраждання, самозречення й творче споглядання.

У цьому сенсі метафізичний песимізм Шопенгауера – це аж ніяк не філософія зневіри й капітуляції. Це радше своєрідна духовна терапія, болісна, але необхідна процедура пробудження людства від догматичної дрімоти новочасного оптимізму. Пройшовши крізь це чистилище світового страждання, модерна свідомість мала відродитися до нового розуміння життя – трагічного і, водночас, сповненого якоїсь вищої, надособистісної етичної значущості. В цьому прагненні перетворити песимізм із отрути на ліки, здобути нову велич

людського духу в чесному усвідомленні його меж і, можливо, полягає найбільший пафос і найглибше послання Шопенгауерової філософії.

2.2. Вчення Артура Шопенгауера про найгірший із можливих світів

Своє вчення про найгірший можливий світ Артур Шопенгауер сумлінно протиставляє тезам свого великого попередника Готфріда Вільгельма Лейбніца, який у своїй знаменитій праці «Теодицея» обґрунтовував думку, ніби цей світ є найкращим з усіх можливих світів. Якщо для Лейбніца, філософа-раціоналіста й глибоко віруючого мислителя, сама ідея Бога як всеблагої і всемогутньої істоти неодмінно передбачала, що створений Ним світ має бути найдосконалішим з усіх можливих, – то А. Шопенгауер рішуче відкидає цей оптимістичний погляд як наївний, поверховий і зрештою безпідставний.

З точки зору творця філософії волі, будь-які спроби раціонального виправдання наявного у світі зла, будь-які потуги теоретично обґрунтувати «найкращість» нашої сповненої болю й несправедливості реальності – це свідчення не так інтелектуальної глибини, як радше нездатності чи небажання тверезо поглянути в обличчя найстрашнішій правді буття. Правді про його безцільність, беззмістовність, підпорядкованість сліпій і невблаганній волі, байдужій до людських цінностей і сподівань. Як писав А. Шопенгауер: «Я не знаю більшої нісенітниці, ніж прагнення більшості метафізичних систем представити зло як щось негативне, тоді як воно є якраз чимось позитивним, що дає відчути саме себе. Особливо сильний в цьому Г. В. Лейбніц, який намагається підкріпити справу очевидними і жалюгідними софізмами. Навпаки, негативне – добро, благо, тобто будь-яке щастя і будь-яке задоволення, як просте припинення бажання і завершення якоїсь муки»[31, с. 262].

Аргументам Г. В. Лейбніца на користь довершеності світобудови Артур Шопенгауер протиставляє вражаючий каталог людських і світових негараздів,

де кожен рядок покликаний вивести нас з догматичної дрімоти оптимізму. «Якщо кожному з нас унаочнити ті жахливі страждання і муки, яким завжди піддається все наше життя, то нас охопив би трепет, і якщо самого закоренілого оптиміста провести по лікарнях, лазаретах і камерах хірургічних катувань, по в'язницях, за стінках, кублах невільників, через поля битв і місця страти... то врешті-решт і він, напевно, зрозумів би, що це за meilleur des mondes possibles (кращий з можливих світів)» [35, с. 336].

Цей похмурий опис земного життя А. Шопенгауер підкріплює розлогими емпіричними ілюстраціями – моторошними прикладами жорстокості природи, недосконалості людського тіла, нещасть і розчарувань, що спіткають кожного з нас. «Світ – це пекло, в якому люди, з одного боку, мучені душі, а з іншого – дияволи», – пише він [31, с. 275]. Ця гротескна метафора підсумовує шопенгауерівське бачення людської екзистенції: ми водночас і жертви, і кати в цьому світі страждань, де кожен мусить або терпіти муки, або завдавати їх іншим.

Але чи достатньо цих безрадісних життєвих картин, щоб довести початкову тезу А. Шопенгауера – про наш світ як найгірший з можливих? Тут доказ франкфуртського песиміста з точки зору логіки та теорії аргументації виглядає набагато слабшим і непереконливішим, аніж доведення Г.В.Лейбніца. Адже посилання на досвід страждання, хоч би яким емоційно наснаженим і психологічно глибоким воно було, саме по собі ще не є строгим логічним аргументом. Воно апелює радше до інтуїтивної очевидності, ніж до раціональної необхідності. І тут критики А. Шопенгауера завжди можуть закинути йому упередженість, однобічність погляду, перебільшення негативних аспектів буття коштом ігнорування позитивних.

Та найцікавіше, що теза про світ як найгірший з можливих не узгоджується до ладу і з власною філософією А. Шопенгауера, виглядає на її тлі дещо штучною побудовою. Адже якщо виходити з базової інтуїції А.Шопенгауера про те, що світом править сліпа й ірраціональна воля, байдужа до всіх цінностей і смислів, – то чи можемо ми взагалі осмислено говорити про

якийсь «найкращий» чи «найгірший» світ? З ірраціоналістичних засновків Шопенгауерової метафізики, здавалося б, логічно випливає радше позиція радикального ціннісного скептицизму, що ставить під сумнів саму можливість етично наснаженої градації можливих реальностей. Тож песимістичний вердикт щодо нашого світу в устах А. Шопенгауера виглядає не так органічним наслідком його онтології волі, як психологічно вмотивованою даниною традиційному філософському дискурсу про теодицею.

Натомість раціоналістичний оптимізм Г. В. Лейбніца, його тлумачення нашого світу як довершеного творіння премудрого Бога значно природніше й послідовніше вписується в контекст його філософської системи. Якщо для Лейбніца незаперечною аксіомою є споконвічна розумність і гармонійність універсуму, то сама ідея Бога як досконалого буття вже імпліцитно містить тезу про створений ним світ як найдосконаліше з усіх можливих втілень божественного задуму. Відтак теодицея Г. В. Лейбніца виростає органічно з ґрунту його онтології й постає її логічно бездоганним завершенням. Шопенгауерів же песимістичний «антитеодицизм», який передбачає оцінювання світу з позиції людських уявлень про страждання і щастя, дисонує з загальною байдужо-нігілістичною тональністю його вчення про світ як сліпе й невмотивоване воління. Песимізм А. Шопенгауера – це радше екзистенційна життєва правда, ніж логічний висновок з його метафізики волі. І саме в цьому, мабуть, полягає парадоксальна привабливість його думки: вона апелює до нашого безпосереднього життєвого досвіду більше, ніж до холодного філософського розуму.

Попри концептуальну неоднозначність, ця Шопенгауерова інтуїція про наш світ як «найгірший з можливих» зберігає свою незаперечну філософську значущість – вона стала надзвичайно гострим симптомом і потужним каталізатором глибокої духовної кризи європейської культури модерну. Кризи, позначеної радикальним розчаруванням в оптимістичних ідеалах Просвітництва, втратою віри в невпинний прогрес розуму і моральності, гострим усвідомленням всепроникності зла й трагізму людського існування.

На цьому тлі Шопенгауерів песимізм постав як граничний вияв духу епохи, як надривний і безстрашний голос правди про реальність страждання – на противагу благодушним теоретичним спекуляціям про «найкращість» світоустрою. І саме в цьому, а не в логічній бездоганності чи узгодженості з власними концептуальними засадами, полягає справжній пафос і філософська значущість Шопенгауерової тези.

Але чи означає це, що Г. В. Лейбніц зі своїм раціональним оптимізмом зазнає цілковитої поразки у двобої зі Шопенгауером-песимістом? Навряд чи. Адже з певного погляду обидва протилежні твердження – про наш світ як найкращий і як найгірший з можливих – виявляються парадоксальним чином близькими, ба навіть компліментарними. По суті, це два інтерпретативні ракурси, дві правди про одну й ту саму реальність – реальність, яка при погляді з точки зору вічності постає довершеним втіленням божественного плану, а з перспективи емпіричного, стражденного існування – ареною невблаганного торжества зла. Кожна з цих правд має свої концептуальні підстави й свою екзистенційну виправданість залежно від обраного ціннісно-світоглядного фокусу бачення.

Та попри всі розбіжності, спільною глибинною інтенцією обох мислителів виявляється прагнення утвердити унікальність і своєрідність нашого світу в множині можливих світів. Чи то як найдосконаліше творіння Бога, чи як втілення неперевершеного зла, наша реальність постає в обох випадках онтологічно винятковою, сутнісно відмінною від усіх інших віртуальних претендентів на буття. Тому обидва філософи, кожен на свій лад, виходять зі своєї заочної суперечки переможцями – переможцями в утвердженні неповторної визначеності дійсності, в якій нам випало жити і страждати, мислити і прозрівати істину.

Саме ця спільна інтуїція – інтуїція сенсової невипадковості й доленосності нашого світу – робить однаково хвилюючими і близькими для нас і раціональний оптимізм Г. В. Лейбніца, і трагічний песимізм А.Шопенгауера. Бо хоч би в якому світлі поставав наш світ – у променях

божественної благодаті чи в безодні ірраціонального страждання, – він завжди буде для нас єдиною справжньою реальністю. Реальністю, яку ми покликані осягати розумом, переживати серцем і перетворювати своїми діями. Реальністю, в якій приховано неминущий сенс нашого існування – нехай і не завжди очевидний, нехай і затьмарений тягарем болю. І цей сенс ми маємо відкривати щоразу наново – ціною мужності духу, щирості почуття й невтомності думки.

Суперечка Г. В. Лейбніца і А. Шопенгауера про «найкращий/найгірший світ» – це не просто один з багатьох епізодів в історії новочасної філософії, а відображення одвічного прагнення людської думки осягнути граничні питання буття. Адже проблема теодицеї, питання про можливість виправдання Бога і світу перед лицем страждання і зла, хвилювала філософів і теологів від античності до модерну – і кожна доба давала на них свою відповідь.

Та попри глибину цих відповідей, саме в мислителів Нового часу, таких як Г. В. Лейбніц і А. Шопенгауер, проблема осмислення людського буття у світі набуває небаченого раніше драматизму. І причини цього слід шукати в самому духовному кліматі епохи – доби тріумфу наукового розуму і водночас глибокого розчарування в ідеалах прогресу, коли секуляризація суспільної свідомості зробила неможливим повернення до традиційних релігійних картин світу.

Г. В. Лейбніц і А. Шопенгауер уособлюють два полярні способи філософського реагування на цей виклик модерну. Якщо Г. В. Лейбніц прагне раціонально обґрунтувати доцільність світобудови, то А. Шопенгауер безстрашно приймає розрив між ірраціональністю буття і моральними запитами людини. Якщо для Г. В. Лейбніца теодицея – спосіб легітимації Бога і світу, то для А. Шопенгауера – привід заявити про невиліковність світового страждання.

Тому доказ А. Шопенгауера на користь найгіршості нашого світу, попри свою логічну вразливість, залишається таким емоційно проникливим. Це – глибоко особистий, екзистенційний маніфест мислителя, який відчув

нелегкість тягаря буття і відважився сказати про неї гірку правду. Водночас, раціоналістичний оптимізм Г. В. Лейбніца – не поверхове прикрашання дійсності, а вияв віри в невикорінність добра й розуму, протест проти перетворення світу на безглузду гру сліпих сил.

2.3. Релігійний песимізм Шопенгауера

Коли Артур Шопенгауер на сторінках своїх творів говорить про песимізм, зазвичай він має на увазі саме релігійний контекст. А. Шопенгауер підкреслює песимістичну перспективу в християнстві, індуїзмі та буддизмі. Він пише, що ці духовні традиції, попри всі їхні безсумнівні відмінності в догматах і обрядах, сходяться в одному засадничому переконанні – в інтуїції фундаментальної стражденності, недосконалості, ефемерності земного існування. Всі вони, кожна у свій спосіб, стверджують, що світ, в якому ми живемо, є, по суті, царством болю, гріха й минущості, – а отже, не може бути нашою істинною домівкою, нашим справжнім призначенням.

Втім, попри цю генеральну світоглядну інтенцію, А. Шопенгауер все ж віддає однозначну перевагу релігіям Сходу над християнством. Як слушно зауважує Бертран Рассел, німецький мислитель «заперечує християнство, віддаючи перевагу релігіям Індії: індуїзму та буддизму» [11, с. 628]. І справді, саме в духовних вченнях Індії А. Шопенгауер знаходить найглибше і найпослідовніше вираження тих песимістичних інтуїцій, які, на його думку, становлять саму суть автентичного релігійного світовідчуття.

Особливо близьким А. Шопенгауеру видається песимістичний дух буддизму з його вченням про «Чотири благородні істини». Перша з них лаконічно й безапеляційно констатує: «життя є страждання». Друга вказує на причину цього вселенського страждання – жагу, прагнення, волю до життя, що невпинно штовхає всі живі істоти в безодню болю й незадоволеності. Третя дарує надію на визволення від світового лиха через згасання бажань і досягнення нірвани – блаженного стану цілковитої свободи й безпристрасності.

Четверта, зрештою, окреслює конкретний шлях до цього рятівного стану – славнозвісний «вісімковий шлях» самовдосконалення й самозречення.

У цих чотирьох лапідарних формулах А. Шопенгауер вбачає квінтесенцію буддійської мудрості, що прозирає крізь ілюзорну завісу емпіричного світу до самих метафізичних основ буття. Тут, як в обпалюючому світлі вищого прозріння, відкривається найпотаємніша правда людської екзистенції – її невідворотна приреченість на біль, зумовлена самою природою світової волі. І тут же вказано шлях порятунку з «колеса сансари» – через самозаглиблення, доброчесне життя, внутрішнє подолання егоїстичної жаги існування.

Недарма Бертран Рассел підкреслює: «Буддизм, –каже А. Шопенгауер, – це найвища релігія; етичні вчення буддизму загальноприйняті по всій Азії, виключаючи ті райони, де переважає «огидне вчення ісламу» [11, с. 629]. І справді, саме в буддизмі, як ні в жодному іншому віровченні, послідовно обґрунтовано принципову негативність індивідуального буття й нездоланність страждання, закоріненого в самому факті відокремленого існування. Водночас тут вказано й універсальний шлях подолання цього стану – через моральне самовдосконалення, через співчутливе ставлення до всіх живих істот як до побратимів по стражданню.

На тлі цієї граничної песимістичної мудрості Сходу християнство видається А. Шопенгауеру вченням значно поверховішим і непослідовнішим. Звісно, в євангельських текстах і творах Отців Церкви ми знаходимо чимало глибоких інтуїцій стосовно гріховності й стражденності падшого світу, тлінності й ілюзорності всього земного. Але ці інтуїції тут парадоксально поєднуються з глибоким оптимізмом стосовно кінцевих подій та кінцевої долі, з вірою в можливість остаточного спасіння і вічного блаженства для праведників.

Для А. Шопенгауера ця обіцянка раю – лише благочестивий самообман, спроба втекти від найстрашнішої екзистенційної істини в солодку ілюзію. «"Принцип надії" останній сприймав як евфемістичний вислів щодо принципу

наших ілюзій, бажанням утекти від реальних проблем. Християнство поставало для німця як ілюзія, винахід людини задля її утішання (цей шлях радикально продовжував Ф. Ніцше). Тому, за його логікою, годі прагнути до поліпшення життя в межах земного існування» [16, с. 51]. Натомість справжня релігійна мудрість, за А. Шопенгауером, має безстрашно дивитися в обличчя метафізичному злу і стражданням, не ховаючись за примарними обітницями потойбічного визволення.

В цьому контексті показовим є порівняльне судження Шопенгауера щодо ставлення різних релігій до феномену аскетизму і самозречення. Якщо західній християнській традиції притаманний поміркований аскетизм, який лише готує подвижника до майбутнього небесного блаженства, то Схід бачить в аскетичній практиці самодостатній шлях до згасання волі й досягнення «блаженного ніщо» нірвани. «Щоб у будь-який час мати в руках вірний компас для орієнтування в житті й бачити його постійно в справжньому світлі, – найкращий засіб привчити себе дивитися на цей світ як на місце покаяння і спокути», – пише А. Шопенгауер [31, с. 701]. І лише східна, насамперед буддистська, аскетика повністю відповідає такому розумінню.

Ще один важливий момент стосується ставлення Шопенгауера до постаті Ісуса Христа і Його значення для песимістичної свідомості. З одного боку, філософ високо цінує етичний пафос Христового вчення і життєвого шляху, вбачаючи в них потужне джерело песимістичного світовідчуття. Саме життя Христа, цього втіленого Бога, який від самого народження не мав де «голови прихилити», а зрештою помер страдницькою смертю на хресті, – хіба це не найпереконливіше свідчення того, що наш світ безнадійно підвладний гріху, що він є, по суті, суцільним розп'яттям, нескінченною Голгофою? У цьому символі хреста, цьому одвічному нагадуванні про неминучість смерті для кожної людини, відлунює та сама інтуїція стражденного світового цілого, що її так яскраво висловив Будда в своїх «чотирьох істинах».

Втім, якщо буддизм робить з цієї інтуїції граничні песимістичні висновки, закликаючи до повного згасання волі, то християнство, на думку

А.Шопенгауера, зраджує первісний трагічний пафос Христового вчення, підмінюючи його вірою в досяжність вічного блаженства і порятунку. Тим самим різниця християнського і буддистського песимізму виявляється, так би мовити, «кількісною». Якщо для християнства зло і страждання є тимчасовими станами, які можуть бути подолані в акті фінального перетворення, то для буддизму сансара з її болем є єдино можливим модусом існування, вирватися з якого можна тільки через повне згасання самої волі до життя.

Попри ці відмінності, християнська думка, особливо в своїх містичних і трагічних іпостасях, для А. Шопенгауера теж є носієм глибинного песимістичного світовідчуття. В ученнях Екгарта, Ангелія Сілезького, Б.Паскаля, С. К'єркегора ми знаходимо потужні інтуїції стосовно метафізичної закинутості людини у світі, абсурдності й болісності її існування перед лицем мовчання трансцендентного Бога. В контексті цієї традиції, підкреслює філософ, «Екгарт і Ангелій Сілезіус кращі за Новий Заповіт» [11, с. 626]. Тож песимістична свідомість виявляється тісно вплетеною і в саму тканину європейського християнства, особливо в його неортодоксальних, єретичних течіях.

Та все ж, наголошує А. Шопенгауер, останню послідовність у розробці песимістичного світогляду ми знаходимо саме в релігійно-філософських вченнях Сходу (індуїзмі, буддизмі). Тут песимізм виступає не просто як одна з ліній чи інтенцій духовного досвіду, а як його альфа і омега, вихідний і кінцевий пункт. Тільки на Сході, здається, було сказано найрадикальніше «ні» самому феномену відокремленого існування, самому фактові індивідуальної волі з усім її невситимим прагненням, яке є джерелом вселенського страждання. І тільки на Сході було вказано шлях до подолання цього страждання – через розчинення ілюзорного «я», співчутливе ставлення до всього живого, поступове згасання волі в блаженному спокої нірвани.

Отже, саме в релігіях Сходу, передусім у буддизмі, А. Шопенгауер вбачає найбільш автентичне вираження песимістичної істини буття. Звісно, його інтерпретація східної думки не позбавлена однобічності й схематизму,

характерних для початкової стадії європейського орієнталізму. Часом він проектує на східні вчення власні метафізичні концепти (наприклад, поняття «світової волі»), спрощує їхню філософську проблематику, не помічає внутрішньої діалектики песимістичних і життєствердних мотивів, присутніх у їхньому світогляді.

Значення А. Шопенгауера як одного з піонерів у зіставленні східних та західних філософсько-релігійних вчень важко переоцінити. Адже саме він уперше вказав на разючу світоглядну близькість між індійською і європейською філософіями песимізму, між духовним досвідом брахманізму, буддизму і «трагічного християнства». Тим самим він відкрив шлях до подолання європоцентризму в осягненні філософсько-релігійної спадщини людства, до діалогу і взаємозбагачення далеких культурних світів. Без цього сміливого проекту А. Шопенгауера важко уявити подальший розвиток порівняльних досліджень різних релігійно-філософських традицій, які здійснювалися такими визначними постатями XX століття, як Р. Генон, М.Еліаде, К.-Г. Юнг, К. Ясперс та інші.

Але найголовніше, мабуть, інше. Шопенгауерів аналіз релігійного песимізму став справжнім одкровенням для європейської культурної свідомості XIX століття, приголомшливим викликом її просвітницько-оптимістичним засадам. Адже саме А. Шопенгауер з небаченою досі сміливістю поставив перед раціоналізованим Заходом «прокляті питання» про всюдисущість зла, про сенс страждання, про саму можливість теодицеї – словом, усі ті питання, які модерна думка воліла б витіснити в ейфорії свого прогресистського самовдоволення.

Звісно, на ці питання німецький філософ не зміг дати остаточних втішних відповідей, але сама їхня постановка, саме це трагічне прозирання у світову скорботу мало неоціненне значення для самоосмислення новочасної людини. Бо повертало їй – хай і в такій похмурій тональності – сферу священного, приховувану за тріумфальним фасадом прогресу й відходу від

релігії. І прилучало її до найглибших духовних інтуїцій людства стосовно недосяжності й трагічної ціни будь-якого справжнього пізнання.

Отже, розглянувши основні песимістичні концепти А. Шопенгауера ми виділили його метафізичний песимізм, вчення про найгірший світ і релігійний песимізм як складові розуміння песимізму в філософії Артура Шопенгауера.

ВИСНОВКИ

Термін «песимізм» найчастіше використовується для позначення філософії Артура Шопенгауера, але сам А. Шопенгауер вживає слово «песимізм» у своїх творах вкрай рідко. Всі згадки стосуються обговорення релігій, і жодного разу Шопенгауер не називає песимізмом своє власне вчення. Але філософія А. Шопенгауера сприяла більш глибокому і змістовному розумінню поняття «песимізм» у філософській думці. Розуміння вчення Артура Шопенгауера про песимізм може бути зведена до аналізу його песимізму на трьох рівнях: метафізичному, фізичному та релігійному. Песимістичними концептами Шопенгауера є метафізичний песимізм, вчення про найгірший світ та релігійний песимізм. В філософії Артура Шопенгауера стверджується, що в самій основі світобудови лежить принцип, який змушує всіх страждати, – цю ідею можна назвати метафізичним песимізмом. На противагу доказам Г. В. Лейбніца, ніби цей світ – найкращий із можливих світів, Артур Шопенгауер протиставив доказ, що цей світ – найгірший із можливих світів. Доказ Шопенгауера не узгоджується з його власною філософією і виглядає штучною побудовою. В той час як твердження Г.В.Лейбніца струнко вписується у його філософську систему. Коли Шопенгауер говорить про песимізм, зазвичай він має на увазі релігійний контекст. Артур Шопенгауер протиставляє песимістичну релігію («справжнє» Новозавітне християнство, індуїзм та буддизм) наївній оптимістичній вірі. При цьому сам Шопенгауер заперечував Бога у його класичному розумінні, проте вірив у існування іншого трансцендентного початку.

Ми вважаємо, що поширене уявлення про філософію А. Шопенгауера має бути скориговане: Артур Шопенгауер є радше засновником філософського песимізму, ніж власне песимістом. Філософія А. Шопенгауера містить набір оптимістичних мотивів, а саме: вчення про можливість припинення страждань ; апологія страждання як необхідного кроку на шляху до звільнення; негативне ставлення до самогубств та заклик до саморозвитку; переконаність у тому, що

співчуття притаманне кожній людині; їй притаманне захоплення красою світобудови. В його вченні песимістична картина світу парадоксальним чином доповнюється двома позитивними моментами – концепцією морального співчуття і вченням про можливість естетичного подолання песимізму.

Отже, можна констатувати, що філософія А. Шопенгауера стала важливим моментом в історії формування поняття «песимізм». Побутове та філософське значення песимістичного світогляду оформилися лише після поширення філософії Артура Шопенгауера.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Глушак А. С. Раціональне та ірраціональне в структурі філософського дискурсу. *Філософські обрії*. 2009. № 21. С. 29-46.

2. Гурбанова А. Філософія життя Артура Шопенгауера. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*. 2019. С.73-75.

3. Захарчук Н. Філософія Шопенгауера й постмодернізм. *Літературознавчі обрії : праці молодих учених.* 2010. № 1. С. 61-63

4. Кривега Л. Д., Таран В. О., Ель Гуессаб К. Філософія : конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра усіх спеціальностей. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 105 с.

5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

6. Лепський М. А. Взаємозвязок оптимізму та песимізму : проблема соціальної перспективи : автореф. дис. докт. філос. наук 09.00.03. Київ, 2006. 37 с.

7. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів / пер. з нім. Г. Савченко. Харків : Фоліо, 2020. 192 с.

8. Осокіна Ю. Шопенгауер Артур. *Політична енциклопедія* / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 786.

9. Павлишин Л. Г. Артур Шопенгауер : ірраціональні основи буття песимістичної людини. *Гілея* : науковий вісник. Київ, 2018. Вип. 135. С.134-136.

10. Песимізм. URL : https:/https://uk.wikipedia.org/wiki/песимізм. (дата звернення: 20.03.24).

11. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Харків : Фоліо, 2023. 864 с.

12. Світогляд. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/світогляд. (дата звернення: 20.03.24).

13. Тарадайко С. Інша філософія. Шопенгауер. *Всесвіт : український журнал іноземної літератури.* 2018. № 1-2. С. 233-241.

14. Тофтул М. Г. Шопенгауер А. *Сучасний словник з етики*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 401.

15. Усачов В. А. Зіставлення оптимістичної філософії Гегеля і песимізму філософії Шопенгауера. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. №2. С. 48-53.

16. Філософія Артура Шопенгауера і сучасність : кол. моногр. / за ред. Анатолія Карася. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 164 с.

17. Чаплінська О., Кришталь О. «Хто не любить самотності – той не любить свободи» : Феномен самотності у філософії А. Шопенгауера. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки : виклики сьогодення* : зб. наук. праць / редкол. : М. А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська [та ін.]. Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С.35-36.

18. Шопенгауер А. Афоризми про мудрість життя. *Поступ*. 20 вересня 2003.

19. Шопенгауер А. Філософський енциклопедичний словник / В. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. С. 734.

20. Щипанський Р. Філософські погляди Артура Шопенгауера. *Соціально-політичні комунікації як чинник консолідації та демократизації українського суспільства* : щорічн. наук. праць / відп. за вип. Т. В. Гончарук (Чолач). Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 612-613.

21. Ярошенко Т. Виклики сьогодення і проблема автентичної культури в дискурсі філософсько-етичних вчень А. Шопенгауера та С. К'єркегора. *Звітна наукова конференція філософського факультету* : тези. Львів, 2020. С. 211-214.

22. Arthur Schopenhauer. URL : https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/#Bib (дата звернення 20.03.2024).

23. Beiser F. Weltschmerz : Pessimism in German Philosophy, 1860 – 1900. Oxford : Oxford University Press, 2018. 301 p.

24. Janaway C. Schopenhauer's Pessimism. The Cambridge companion to Schopenhauer. *Cambridge University Press*, 2006. P. 319-323.

25. Optimism. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Optimism (дата звернення 20.03.2024).

26. Ryan C. Schopenhauer's Philosophy of Religion : The Death of God and the Oriental Renaissance. Leuven : Peeters, 2010. 249 p.

27. Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. URL: https://web.archive.org/web/20160303202408/ (дата звернення: 24.02.2024).

28. Schopenhauer A. Sämtliche Werke : In 5 Bde, 1–2. Stuttgart, 1976 – 1979.

29. Schopenhauer A. The World as Will and Idea. URL : https://www.gutenberg.org/ebooks/40097 (дата звернення: 24.02.2024).

30. Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. Stuttgart, 2018. 656 pp.

31. Schopenhauer A. Parerga and Paralipomena. Short Philosophical Essays.Vol.2. Translated and edited by Adrian Del Caro Christopher Janaway with an introduction by Christopher Janaway. Cambridge University Press, 2017. 520 p.

32. Schopenhauer A. Gesammelte Briefe. Hrsg. von Arthur Hübscher, 2.verb. und erg. Auflage, Bonn, 1987. 552 p.

33. Schopenhauer A. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL : https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/(дата звернення: 24.02.2024).

34. Schopenhauer A. The Wisdom of Life. Grapevine India, 2022. 121 p.

35. Schopenhauer A. The World as Will and Representation. Cambridge University Press ; Illustrated edition, 2014. 696 pp.

36. Schopenhauer-Archiv. Dankesschreiben von Ignaz Perner wegen der Zusendung der Publikation «Die beiden Grundprobleme der Ethik». URL : https://sammlungen.ub.unifrankfurt.de/schopenhauer/content/titleinfo/4235559 (дата звернення 30.01.2024).

37. Schopenhauer-Gesellschaft. URL : http://schopenhauer.de/ (дата звернення: 28.02.2024).

38. Vandenabeele B. (ed.). A Companion to Schopenhauer. Chichester : Wiley Blackwell, 2011. 108 p.

39. Wilson C. Leibnizian Optimism. *The Journal of Philosophy*. 1983. Vol. 80 (11). Pp. 765–783.

40. Zimmer R. Schopenhauer und die Folgen. Stuttgart : J.B. Metzler, 2018. 216 p.

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Сердюк Євгенія Олександрівна, студентка 4 курсу, форми навчання денної, факультету соціології та управління, спеціальність «філософія», адреса електронної пошти serdyukevgesha1@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Песимізм у філософії Артура Шопенгауера» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (студент) Сердюк Є.О.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (науковий керівник) Кривега Л.Д.